

John Stuart Mill'in Faydacılık Teorisinde “Ahlaki Yaptırım” Problemi

Zeki Aktaş*

Öz

Bu çalışmada, John Stuart Mill'in (1806-1873) faydacılık teorisi bağlamında, bireyi iyi kabul edilen bir eyleme teşvik edebilecek veya kötü kabul edilen bir eylemden caydırabilecek ahlaki yaptırım araçlarının neler olduğu araştırılmıştır. Mill ahlaki yaptırımları, dışsal ve içsel yaptırımlar olarak iki ana gruba ayırır; ona göre bu iki grup içerisinde yer alan toplum, Tanrı, vicdan ve dahası mümkün olan diğer tüm yaptırım unsurları faydacı ahlak teorisinde etkili bir biçimde kullanılabilir. Bununla birlikte Mill'e göre bu yaptırım türleri arasında vicdani yaptırım daha büyük bir öneme sahiptir; zira diğer tüm yaptırım türlerinin kaynağı, bir biçimde, bireyin dışındayken vicdani yaptırım, bir çeşit içsel kontrol mekanizmasıdır, dolayısıyla duyarlı bir vicdan, dışsal yaptırımların ötesinde bir güçtür. En nihayetinde Mill'e göre faydacı ahlak teorisinde her tür dışsal yaptırım kullanılabilir; ancak bu husustaki esas ve nihai çözüm, bireyin vicdan eğitiminden geçer.

Anahtar Kelimeler: John Stuart Mill, Faydacılık, Ahlak, Yaptırım, Ahlaki Yaptırım.

The Problem of “Moral Sanction” in John Stuart Mill’s Theory of Utilitarianism

Abstract

The aim of this study is to analyse what moral sanction tools are in John Stuart Mill's (1806-1873) theory of utilitarianism that can encourage an individual to take an action that is considered good or deter an action that is considered bad. According to Mill, moral sanctions are divided into two main groups as external and internal sanctions, and for the society in these two groups, God, conscience, and all other possible sanctions can be used effectively in utilitarian moral theory. However, according to Mill, conscientious sanction has a greater significance among these types of sanctions; since the source of all other forms of sanction is, in some way, external to the individual, whereas conscientious sanction is a kind of internal control mechanism, so a sensitive conscience is a force beyond external sanctions. In conclusion, according to Mill, all kinds of external sanctions can be used in utilitarian moral theory; however, the main and final solution in this matter is through the conscience education of the individual.

Keywords: John Stuart Mill, Utilitarianism, Morality, Sanction, Moral Sanction.

*Dr. Öğretim üyesi | Bitlis Eren Üniversitesi | zaktas@beu.edu.tr
ORCID: 0000 0002 9396 4698 | DOI: 10.36484/liberal.1011521
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:107, Yaz 2022, ss. 1-18.
Gönderim Tarihi: 18 Ekim 2021 | Kabul Tarihi: 21 Haziran 2022

Giriş

Yaptırım kavramı, genel anlamıyla “kanun, ahlak gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlama” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005: 2131) gücünü ifade eder. Belirli bir alanın terimi olarak ahlaki yaptırım ise “süjenin kendisini yapmaya mecbur edici bir kuvvete sahip olması” (Ülken, 2016: 273) demektir. Buna göre ahlaki yaptırım, ahlaki özneye, bir kuralın gereğinin yerine getirilmesi noktasında caydırıcı veya teşvik edici bir motivasyon sağlayan güçtür.

Ahlaki yaptırım problemi, temelde ahlaklı davranmanın gerekçesini sorgulama, yani “Neden ahlaklı olmalıyım?” sorusuna uygun bir cevap arama girişimidir. Bu temel soruya mutlu olma ve Tanrı'nın rızasını kazanma gibi motivasyonlar çerçevesinde birçok cevap verilmiştir. Bununla birlikte bizzat ahlaklı olma zorunluluğunu veya herhangi bir amaca bağlı olarak temellenirilmiş ahlaklılığı kabul etmeyen yaklaşımlar da söz konusudur (Özturan, 2017: 137). Yine bu husustaki başka bir yaklaşım ise ahlakın, kendisinde herhangi bir yaptırım taşımadığını, dahası ahlakta yaptırım olduğu düşüncesinin, ahlaki din ve hukuk gibi yaptırımlar üzerine temellenen bir kuruma dönüştüreceği iddiasıdır (Bıçak, 2017: 81). Esasında ahlakın, kendisinde, yapısal bir yaptırımı sahip olduğu görüşü, irade özgürlüğü bakımından da tartışmalıdır; zira herhangi bir kişiyi, herhangi bir eylemden sorumlu tutabilmek için öncelikle o eylemin, o kişinin özgür seçimi ile gerçekleşmiş olması gerektiğini öne süreriz, aksi takdirde söz konusu eylemin ahlaki değeri tartışmalı bir hâl alır. Diğer taraftan bu tartışmalar bir yana bırakılırsa ahlak alanında birçok yaptırımın var olduğu ve birçok filozofun da ahlaki standartları bu yaptırımlarla desteklemeye çalıştığı görülür.

Bununla birlikte ahlaki yaptırım kavramına dair iki farklı çağrışımı netleştirmek gerekir: Ahlaki yaptırım, genel anlamda ahlakla ilgili yaptırım demektir. Ancak ahlaki yaptırımdan söz ederken ahlaka özgü olup, ahlak dâhil, birçok alanda etkili olan yaptırımı mı kastediyoruz, yoksa esasen ahlak alanı dışında olmakla birlikte ahlaklılık üzerinde etkili olup ahlaki bir eylemin gerçekleştirilmesinde rol oynayan tüm yaptırım türlerini mi kastediyoruz? Sorunun ilk kısmına göre ahlaki yaptırım, yaptırım türlerinden biri olarak anlaşılır, ikinci kısmına göre ise ahlaki yaptırım, ahlaka destek veren tüm yaptırım türlerine gönderme yapar. Başka bir deyişle ilk kısımda ahlaka özgü, ahlaktan çıkan bir yaptırımdan söz edilirken ikincisinde ahlaklılığın yaptırımından, yani ahlak alanı dışında olmakla birlikte ahlakiliğe katkı sunan yaptırımlardan söz edilir (Yaran, 2017: 162-163).

Buna göre ahlaki yaptırım kavramının söz konusu ikinci anlamını esas alarak ahlaka destek veren başlıca yaptırım türlerini şöyle açıklayabiliriz:

Vicdani Yaptırım: Vicdani yaptırım insanın manevi huzuru veya huzursuzluğu üzerine temellenir. İnsanın görevini yerine getirdiğinde hissettiği içsel huzur ve memnuniyet duygusu veya aksi durumda hissettiği içsel huzursuzluk ve rahatsızlık duygusu ahlaki öznenin doğrudan doğruya vicdanında oluşan tepkidir. Bununla birlikte bir görevi yerine getirmekten doğan memnuniyet duygusu, yüksek ahlaki değere sahip vicdanlar için anlamlıdır; yanlışları kanıksayan vicdanların artık huzursuzluk duymadığını görmek gerekir. O hâlde vicdani yaptırım, ancak belli bir ahlaki olgunluğa sahip insanlarda geçerli bir güç olabilmektedir (Ülken, 2016: 274, 276). Diğer taraftan vicdani yaptırımla ilgili başka bir husus da vicdan duygusunun doğuştan mı, yoksa sonradan mı kazanıldığı problemidir; başka bir deyişle vicdan doğuştan gelen özel bir yetenek mi, yoksa sonradan öğrenme yoluyla kazanılan bir yeti midir? (İmamoğlu, 2010: 133). Bu hususta her iki cepheden de birçok argüman vardır, ancak vicdan, ister doğuştan gelsin ister sonradan kazanılsın, iki durumda da eğitimle ilişkilendirilir; zira deneyim açık bir biçimde göstermektedir ki insana dair bir potansiyelin gelişiminde eğitim doğrudan söz sahibidir. Dolayısıyla vicdani yaptırımın ahlaka destek veren bir unsur olarak işlev görebilmesi ahlaki karakter eğitimi ile yakından ilişkilidir.

Dini Yaptırım: Dini yaptırım, gerçekte mistik ödül ve ceza düşüncesine temellenir. Burada inanan kişiyi iyilik yapmaya sevk eden ve kötülük yapmaktan alıkoyan motivasyon unsurları cennet ümidi ve cehennem korkusudur. Ayrıca Tanrı'nın lütuf ve sevgisini kazanma isteği veya bunları kaybetme endişesi de bu yaptırım türündeki benzer motivasyon unsurlarıdır (Ülken, 2016: 273). Dini yaptırım türü öncelikle bir yaratıcıya inanmayı gerektirmektedir, aksi takdirde dünyada veya ahirette ödül ve ceza takdir edebilecek bir yaratıcıya inanmayan kimseler için bu yaptırım türünün pek bir anlamı olmayacaktır. Diğer taraftan bazı dinlerin özü sonu belli bir tanrı anlayışı yoktur, dolayısıyla bu tür dinlerde mistik ödül ve cezaya temellenen bir yaptırım göstermek zordur (Bkz. Elmalı, 2004).

Sosyal Yaptırım: Sosyal yaptırım; ayıplama ve kınama gibi sosyal baskı unsurlarına dayanır. Bu yaptırım ahlaki olmadığı düşünülen bir eyleme toplumun tepkisi olarak kendini gösterir, zira toplum kendisini tehdit eden davranışı cezalandırma eğilimindedir; söz gelimi toplum sahtekâra, yalancıya, dolandırıcıya veya bir caniyeye karşı güçlü yaptırımlar talep eder. (Erdem, 2003: 92-93; Ülken, 2016: 274). Sosyal yaptırımın temel unsuru, sosyal baskı olmakla birlikte toplumun onayını alma isteği de bir çeşit pozitif sosyal

yaptırım unsuru olarak görülebilir; zira insan, bir taraftan toplumun dışlamasından kaçınmaya çalışır, ancak öte taraftan toplumdan kabul görmeyi ister. Bununla birlikte bu yaptırım türü için iki önemli noktayı belirtmek gerekir: Birincisi sosyal yaptırım, en nihayetinde toplumun gösterdiği bir tepkidir, dolayısıyla bu tepkinin her zaman doğru bir tepki olacağını garanti yoktur; ikincisi sosyal yaptırımın, toplumu koruma adına, bireyin hak ve özgürlüklerini ihlal etme riski vardır (Krş. Erdem, 2003: 92-93). Kısacası sosyal yaptırım, oldukça işlevsel bir yaptırımdır, ancak bu, onun her zaman ideal ahlaki yaşamı desteklediği anlamına gelmez.

Hukuki Yaptırım: Hukuk yaptırımı, kanunların ihlali durumunda ortaya çıkan reaksiyon olarak tanımlanır. Burada bir eylem karşısındaki sosyal tepki, ceza hukuku denilen organize bir bütün olarak kendini gösterir. Hukuki yaptırım, öncelikle bir kötülük gerçekleşmeden önce onu önlemeyi amaçlar; kötülük gerçekleşmiş ise bu sefer de hukuk yaptırımları çerçevesinde mağdurun uğradığı haksızlığı telafi etmeye çalışır. Bununla birlikte yaptırımın suça oranla adil olması, tarafsız yargılama, kayırmacılık ve ayrımcılık gibi uygulama sürecindeki sorunlar bir yana, hukuki yaptırım tüm ahlak alanını kapsayamaz. Zira kanun, her zaman ahlaki bir yaptırım olarak uygun değildir, bazen ona eşit bazen ise ondan dardır, dolayısıyla hukuki yaptırım her zaman ahlaki bir yaptırım olmayabilir. Başka bir deyişle bireysel ve toplumsal bir fenomen olarak ahlak, hukuktan daha geniş bir alana sahiptir, dolayısıyla hukuk, ahlaki yaşamı desteklemek için oldukça güçlü bir yaptırım türü olmakla birlikte ahlaki değerlendirme konusu olan tüm eylemleri içeremez (Ülken, 2016: 273-274; Yaran, 2017: 180).

Doğal Yaptırım: Doğal düzene uygun gerçekleşmeyen eylemlere doğa tarafından gösterilen bir tepki olarak cezalandırılma hâlini ifade eder. Söz gelimi sağlığına dikkat etmeyen kimsenin hastalanması, ateşle oynayan kimsenin elini yakması gibi... (Ülken, 2016: 273). Bununla birlikte, nasıl doğal düzene uygun olmayan bir eylemin ardından doğal bir ceza geleceği söyleniyorsa aynı şekilde doğal düzene uygun hareket etmenin de bir ödülü olacağı söylenebilir. Nitekim sağlığına dikkat eden kimse için sağlıklı olma hâli doğal bir ödül olarak görülebilir. Diğer taraftan doğal yaptırım da hukuk yaptırımı gibi her zaman ahlaki yaşamı desteklemez veya birçok durumda ona ilgisizdir; zira doğal düzene aykırı her eylemin ahlaki bir sonucu olacağını veya ahlaken yanlış bir eylemin de her zaman doğa tarafından cezalandırılacağını düşünmek için yeterli neden yoktur (Krş. Erdem, 2003: 95).

Görülüyor ki buraya kadar ele aldığımız tüm bu yaptırım türlerinden sadece vicdani yaptırım, kişinin kendi inisiyatifindedir. Nitekim sosyal yaptırım,

toplumun; doğal yaptırım, doğanın; dini yaptırım, Tanrı'nın (Elmalı, 2004: 182); hukuki yaptırım ise devletin inisiyatifindedir.

En nihayetinde ahlaki ve ahlaki yaptırımı kökten reddeden görüşler bir yana bırakılırsa söz konusu yaptırımların ahlak alanında iş görebileceği açıktır; zira farkında olsak da olmasak da eylemlerimiz, çoğu zaman bu yaptırımlardan etkilenir, yani bunların yaptırıcı gücü ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla ahlaki yaptırım problemini analiz etmek, ahlaki değerlendirme konusu olan bir eylemin motivasyon unsurlarını görmek demektir. Nitekim bu çalışmada amaçlanan da John Stuart Mill'in faydacı ahlak teorisi özelinde, ahlaki değerlendirme konusu olan bir eylemin, ahlaki yaptırım bakımından, motivasyon unsurlarını araştırmaktır. Başka bir deyişle bu çalışmada "Mill, ahlaken doğru bir yaşamın standardı olarak öne sürdüğü ilke ve kuralları güvence altına almak için ne tür yaptırımlar öngörmüştür?" sorusunun cevabı aranacaktır. Buna göre öncelikle Mill'in, ahlakın standardı olarak öne sürdüğü faydacılık ilkesini ele alacağız ve ardından bu ilke ile ilişkilendirdiği ahlaki yaptırım unsurlarını inceleyeceğiz.

Mill ve Faydacı Ahlak Teorisi

Faydacılık; bir eylemin, hem ahlaki özne hem de o eylemden etkilenenler için, mutluluğu teşvik etme eğilimindeyse doğru, mutsuzluğu teşvik etme eğiliminde ise yanlış olduğunu iddia eden ahlak teorisidir (Duignan, 2011: 38). Başka bir deyişle faydacılık, bir eylemin ahlaken doğruluğunu veya yanlışlığını belirleyen şeyin, o eylemin ürettiği sonuç, yani fayda olduğunu öne süren öğretidir.

Faydacılık, sonuççu bir teori olma noktasında; Aristippos (MÖ 435-356) ve Epiküros (MÖ 341-271) gibi Antik Çağ filozoflarının hedonist öğretileri, Hobbes (1588-1679) gibi modern dönem filozoflarının egoist öğretileri veya benzer sonuç odaklı ahlak öğretileri ile birleşir. Faydacı teori, ayrıca mutluluğu, en yüksek iyi ve ahlaki yaşamın nihai amacı olarak kabul edip, hazzın varlığı ve acının yokluğuyla tanımlaması bakımından da sonuççu teorilerle benzerdir. Faydacılık, en nihayetinde diğer sonuççu teorilerle doğalcı bir teori olma temelinde birleşir, zira ahlaki kural ve değerleri insan doğasından türetme, yani psikolojik hazcılığa dayanma bu teorilerin ortak özelliğidir (Cevizci, 2014: 73-74). Bununla birlikte faydacı ahlak anlayışı, söz konusu sonuççu öğretilerden toplumsal bir karaktere sahip olması bakımından ayrılır. Dolayısıyla faydacılık, bireyci veya egoist karakterli hazcılığın karşısında olarak, bireyin tek başına mutlu olamayacağını, onun mutluluğunun ancak toplumla beraber mümkün olabileceğini iddia eder (Tüzen, 2014: 41).

Faydacı ahlak yaklaşımının Antik Çağ'a kadar geri götürülebilecek kökeni bir tarafa bırakılırsa, modern dönemdeki ilk temsilcisi olarak Francis Bacon (1561-1626) gösterilebilir (Gürbüz, 2012: 28). Zira iyi ve faydalı kavramlarını örtüşüren ve faydalı olanda hem bireysel hem de toplumsal iyiliğin bulunduğunu söyleyen Bacon (Akarsu, 1998: 149), böylece faydacılığın ana temasına dokunmuş olur. Diğer taraftan faydacı ahlak teorisi, esas ifadesini Jeremy Bentham (1748-1832) ve Mill'de bulmuştur. Fayda ilkesini, bir ahlak teorisinin sistematik bir unsuru olarak gösteren ilk isim Bentham olmuştur. Faydacı yaklaşımın Bentham'dan sonraki en tipik ismi olan ve bu teorinin daha incelikli bir versiyonunu geliştiren Mill'e göre de fayda ilkesi tüm ahlak sorunlarının nihai ölçüsüdür:

Bütün ahlaki sorunlarda ben faydayı başvurulacak en yüksek ölçü olarak görüyorum, fakat bunun en geniş anlamda fayda, ileri bir yaratık olarak bir insanın daima çıkarlarına dayanan fayda olması gereklidir (Mill, 2014: 24).

Mill, belli noktalarda Bentham'dan ayrılmakla birlikte, özellikle ahlakın temellendiği unsurlar bakımından onunla aynı görüştedir. Bentham'ın, doğanın insanı haz ve acı duyuları altına yerleştirdiği; haz ve acının faydalı ve zararlının göstergesi olduğu; faydanın kendisini mutluluk üretme ve mutsuzluğu engelleme eğilimi olarak ortaya koyduğu; fayda ilkesinin toplumsal mutluluğa kayıtsız olmadığı yönündeki düşüncelerini (Bentham, 1987: 65-67) Mill de kabul etmiştir. Ancak Mill, hazların değeri belirlenirken nicelik kadar niteliğe de bakılması gerektiğini; faydacılığın salt bir mutluluk arayışı değil, aynı zamanda mutsuzluğun önlenmesi veya azaltılmasını da içerdiğini; erdemlerin kendinde iyi olmasalar bile mutluluğa araç olduklarında anlam kazandıklarını (Mill, 2017: 64, 72, 81) vurgulaması bakımından öncellerinden ayrılır.

Mill, faydacı ahlak teorisine dair tezlerini, amacı en yüksek iyinin moral yaşamdaki konumunu belirlemek ve bu nihai amacın doğasını açıklamak olan *Faydacılık* adlı eserinde ortaya koymuştur (Urmson, 1968: 14). Mill'e göre en yüksek iyi problemi, amaç-sonuç perspektifinden ele alınması gereken bir problemdir, zira tüm insan eylemleri sonunda bir amaç uğruna yapılır ve bu amaç; mutluluk veya faydadır. Başka bir deyişle tüm ahlaki yaşamın kökeninde, kendisine dayanılarak karar verilebilecek apaçık bir ilke olmalıdır, zira böyle bir nihai standardın eksikliği ahlaki yaşamı belirsizliğe sürükler. İşte Mill'e göre bu kendinde apaçık olan ahlaki standart; fayda ilkesi veya en yüksek mutluluk ilkesidir (Mill, 2017: 51, 53-54, 61). Mill, kendinde apaçık bir ahlaki standart olarak sunduğu bu fayda ilkesini şöyle açıklar:

Faydayı ya da en yüksek mutluluk ilkesini ahlakın temeli olarak kabul eden bu öğreti, eylemlerimizi mutluluğun gelişimine yol açtığı oranda doğru, mutluluğun tersini

ürettiği oranda da yanlış bulur. Mutluluk acının yokluğu ve haz anlamına gelir, mutsuzluk ise hazzın yokluğu ve acıdır (Mill, 2017: 61).

Mill'in fayda ilkesine göre bir eylemin normatif statüsü, yani bir eylemin hangi koşullar altında ahlaken doğru, yanlış veya zorunlu olacağı, temelde hedonist unsurlara bağlıdır; zira burada bir eylemin normatif statüsünü belirleyen şey, o eylemin ne kadar haz ve acıya neden olduğudur (Feldman, 2012: 34, 47). Başka bir deyişle Mill'in faydacı ahlak teorisinin temelinde, hedonist unsurları referans alan, "hazzın ve acıdan azade olmanın *nihayetinde arzulan amaçlar* olduğu ve her şeyin ya haz o şeyin doğasında olduğu için ya da o şey acının önlenmesi ve hazzın artırılmasının bir aracı olduğu için (...) arzulandığı" (Mill, 2017: 62) tezi vardır.

Mill, moral yaşamın temel motivasyonu olarak haz ve acı duyularına işaret etmektedir, ancak onun bu ilkeden kastını, her türlü hazzın peşinde bilinçsiz bir yaşam sürmek olarak görmemek gerekir. Zira Mill, hazlar arasındaki ayrımı önemser ve salt niceliğe dayalı bir yaklaşımı kabul etmez:

Bir takım hazların diğerlerinden daha arzulanır ve daha değerli olduğu, fayda ilkesiyle pekâlâ uyumludur. Herhangi bir şeyin değerini hesaplarken, nicelik kadar niteliği de hesaba katıyoruz, öyleyse hazların değeri belirlenirken yalnızca niteliğe bağlı kalınması saçma olurdu (Mill, 2017: 64).

Mill'in hazlara yaklaşımı, esasında Antik Çağ'da Platon (MÖ 427-347) ve Aristoteles'in (MÖ 384-322) yaptığı gibi, doyum ve mutluluk kavramlarının birbirinden ayrılmasına dayanır (Cevizci, 2014: 87). Nitekim Mill'e göre insanın tüm diğer canlıların iştihalarından çok daha yüksek yetileri vardır ve dolayısıyla bunları fark eden biri, salt doyum içeren hiçbir mutluluğa itibar etmez; öyle ki bir insana hayvani hazların hepsi taahhüt edilse bile, o yine de düşük bir hayvan olmayı istemez; hiçbir akıllı insan salt nicel hazlar için aptallığa rıza göstermez veya hiçbir aydın insan haz uğruna cahilliği seçmez (Mill, 2017: 63, 65). Dahası Mill'e göre yüksek bir varoluşa sahip biri için "hâ-linden memnun bir domuz olmaktansa memnuniyetsiz bir insan olmak, mutlu bir aptal olmaktansa mutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir" (Mill, 2017: 67). Son çözümlemede faydacı teori bize mümkün olduğu kadar haz elde etmemiz gerektiğini söylemez, daha çok, dünyaya hazzın en iyi nicelik-nitelik birleşimini getirmemiz gerektiğini, yani domuzlar gibi yaşamadan da faydacı teorisinin benimsenebileceğini söyler (Feldman, 2012: 59).

Hazların değerini belirlerken niceliği kadar niteliğine de bakılması gerektiğini ifade ederek faydacı teorisinin haz anlayışını daha duyarlı bir temele oturtmaya çalışan Mill, benzer biçimde faydacı mutluluğun da bir çerçevesini çizmeye çalışır. Mill, her ne kadar insan eylemlerinin nihai amacını mutluluk olarak görse de faydacı teoriyi salt bir mutluluk arayışına indirgemez,

zira Mill felsefesinde mutluluğun artırılması kadar mutsuzluğun azaltılması da önemli bir yer tutar. Nitekim Mill'e göre;

insanlar mutlu olamasa bile, faydacı teori hakkında hâlâ bir şeyler söylenebilir, çünkü fayda salt mutluluk arayışını değil, aynı zamanda mutsuzluğun önlenmesi ya da azaltılmasını da içerir; eğer önceki amaç yanıltıcıysa, sonraki için daha fazla faaliyet alanı -ve ihtiyaç- olacaktır. Hiç olmazsa, insanlık yaşamını sürdürmeye kararlı olduğu sürece bu doğru olacaktır (Mill, 2017: 72).

Başka bir deyişle Mill, mutluluğun artırılmasından ziyade mevcut mutsuzluğun önlenmesi veya en azından azaltılması gerektiğini öne sürerek, bir bakıma Bentham'ın pozitif faydacılığını, negatif faydacılığa dönüştürmüştür (Cevizci, 2014: 82).

Mill, faydacı teoriyi salt mutluluk arayışına indirgemediği gibi, faydacı standarttaki mutluluğu da bireyin salt kendi mutluluğu olarak görmez, aksine bireyin ve genelin mutluluğunu doğrudan birbiriyle ilişkilendirir. Dolayısıyla Mill'e göre;

faydacı standartta mutluluk, yalnız failin (...) kendi mutluluğu değil, fakat eylemle ilgili olan herkesin mutluluğudur. Faydacılık, kendi mutluluğu ve diğerlerinin mutluluğu arasında, karşılık beklemeyen ve yardımsever bir izleyici olarak, kesinlikle tarafsız olunmasını gerektirir (Mill, 2017: 81).

Mill'in faydacı mutluluk yaklaşımı, esasında akla uygun olarak biçimlenmiş toplumsal bir ahlak anlayışına göndermedir, zira Mill'e göre ahlak alanı sadece bireyden hareketle kurulamaz. Bu nedenle birey ile toplum arasında bir denkleme formülü bulunmalı, yani genelin iyiliği ilkesi ile bireysel bağımsızlık ve gelişme arasında bir denge oluşturulmalıdır (Akarsu, 1998: 172).

Mill'in faydacı ahlak teorisindeki başka bir önemli nokta da onun erdem yaklaşımıyla ilgilidir. Söz gelimi fedakârlık erdemini ele alan Mill, bir insanın kendi mutluluk payından veya olasılığından tümüyle vazgeçebilmesini asil bir davranış olarak nitelemekle birlikte, bu davranışın, yine de salt fedakârlık uğruna yapılmadığını, yani bu fedakârlığın esasında bir amacı olduğunu iddia eder ve dahası bu tezin karşıtlarına şu soruyla cevap verir: Bir kahraman veya şehit, davranışının başkalarını benzer fedakârlıklar yapmaktan kurtaracağını düşünmeseydi, yine de bu fedakârlığı yapar mıydı? Esasında Mill'e göre başkalarının mutluluğuna katkı sunmak amacı dışında herhangi bir amaçla yapılan fedakârlık, çileci bir yaşamı benimseyen birine gösterilenden daha fazla takdiri hak etmez, zira bu davranış biçimi bir insanın ne yapabileceğinin bir kanıtı olabilir, ancak ne yapması gerektiğinin bir örneği olamaz (Mill, 2017: 78-79). Başka bir deyişle;

[f]aydacı ahlak insanların kendi en büyük iyiliklerini, diğerlerinin iyiliği için feda edebileceğini kabul eder; sadece bu fedakârlığın kendinde bir iyi olduğunu kabul etmeyi

reddeder. Mutluluğun toplam miktarını artırmayan ya da artırmaya meyletmeyen bir fedakârlık *heba olmuş* sayılır. Kendini feda etme yalnızca mutluluğa olan bağlılıkta ya da diğerlerinin mutluluk vasıtası olmada alkışlanır (Mill, 2017: 81).

Böylece Mill'in yaklaşımıyla erdem, kendiliğinden iyi olanı değil, haza yaklaştırdığı veya acıdan uzaklaştırdığı ölçüde iyi olanı niteler (Gürbüz, 2012: 125). Dolayısıyla Mill felsefesinde erdemler kendinde iyi olan amaç değerler değil, en yüksek iyiye oranla araç değerlerdir, yani onlar bireyin veya toplumun mutluluğuna hizmet ettikleri ölçüde değerli, aksi takdirde ise ziyan edilmiş davranışlardır.

Mill'in faydacı ahlak teorisinin ana tezlerine dair verilen bu açıklamalardan sonra, artık onun bu tezlere uyulması noktasında dikkate değer gördüğü yaptırıcı unsurları incelemeye geçebiliriz. Başka bir deyişle "Faydacı standarttaki bir ahlak teorisine uyulmasını sağlama noktasındaki caydırıcı veya teşvik edici güçler nelerdir?" sorusunu cevaplayabiliriz.

Mill'de Ahlaki Yaptırım Problemi

Mill, ahlaki yaptırım problemini, *Faydacılık* adlı eserinin Üçüncü Bölüm'ünde ele alır; o, bu bölümde fayda ilkesine uyulması noktasında insanları motive edecek unsurların neler olduğunu araştırır.

Mill'in bu bölümdeki amacı "insanların faydacılığa uymasını sağlamanın hiçbir özel sorun içermiyor olduğunu göstermektir" (Miller, 2006: 159). Zira Mill'e göre insanlar; "Ahlaki bir standarda uymanın nedenleri nelerdir?", "Yükümlülüğün kaynağı nedir?", "Ahlaki bir standardın bağlayıcı gücü nereden gelmektedir?" gibi soruları veya tüm bu soruları içeren "Herhangi bir ahlaki standardın yaptırımı nedir?" sorusunu sormakta haklıdır ve ahlaki bir standart öneren her öğreti bu temel soruyu cevaplamak zorundadır. Dolayısıyla sık sık faydacı ahlak teorisine bir itiraz olarak yöneltilen bu temel soru, esasında ahlaki bir standart ortaya koyan her ahlak teorisi için geçerlidir, yani fayda ilkesine uyulması noktasındaki problem diğer ahlak teorilerinde olandan farklı değildir. Başka bir deyişle Mill'e göre geleneksel ahlak kendini, kendinde bir içsel yükümlülük duygusu ile bağlayıcı bir güç olarak sunar. Söz gelimi hırsızlık, cinayet, ihanet ve aldatma gibi birçok konuda bu yükümlülük duygusu bireyi yönlendirebilir, ancak açıktır ki burada bireyin yükümlülük duygusu yerleşmiş geleneksel ahlakla ilgilidir, faydacı teoriyle değil. Bununla birlikte bu tür bir sorun sadece faydacı ahlak teorisiyle ilgili değildir, geleneksel ahlakın ötesinde ahlak olgusunu incelemeye ve belirli ilkeler altında düzenlemeye çalışan her tür girişimin doğasında bu zorluk vardır (Mill, 2017: 99-101).

Nitekim Mill'e göre fayda ilkesi veya faydacı ahlak teorisi, başka herhangi bir ahlak teorisinin sahip olduğu tüm yaptırımlara sahiptir veya sahip olabilir. Tüm diğer teorilerdeki ahlak ilkelerine uyma nedenlerinin tamamının, tamamen veya bu teorilerde olduğu kadarıyla, güçlü bir biçimde faydacı ahlak teorisinde de kullanılamamaları için hiçbir neden yoktur (Mill, 2017: 101). Böylece insanları geleneksel ahlak kurallarına veya başka herhangi bir ahlak sistemine dayanan kurallara itaat etmeye yönlendiren tüm güdüler, onları aynı şekilde faydacı ahlak teorisine itaat etmeye de yönlendirebilir (West, 2004: 96).

Mill, Bentham'ı izleyerek, yaptırımlar kavramını ahlaki motivasyon kaynaklarına atıfta bulunmak için kullanır (West, 2004: 97). Bununla birlikte Bentham, temelde; fiziksel, politik, ahlaki ve dinsel olmak üzere dört tür yaptırımdan söz ederken (Bentham, 1987: 83) Mill, daha çeşitli yaptırım türlerini kabul eder, ancak bunları sınıflandırmakla daha az ilgilenir (Miller, 2006: 162).

Mill, her ne kadar ayrıntılı bir sınıflama yapmasa da, ahlak alanındaki tüm yaptırım türlerini *dışsal* ve *içsel* yaptırımlar olmak üzere iki ana grupta toplar (Mill, 2017: 101). O, kaynağı bir biçimde bireyin kendisi dışında olan yaptırımları şöyle ifade eder:

Türdeşlerimizi ya da evrenin hükümdarını memnun etme umudu veya gücendirme korkusu, yani onlara [türdeşlerimize] sempati ya da sevgi, ona [Tanrı] ise aşk ve saygı, hangi duyguyu besliyor olursak olalım, bencil sonuçlarından bağımsız olarak, bu bizi onların ya da onun isteklerini yapmaya doğru yönlendirir (Mill, 2017: 101).

Mill, burada iki temel yaptırım türünün altını çizer; türdeşlerimiz ifadeyle topluma, evrenin hükümdarı ifadesiyle de Tanrı'ya ve dolaylı olarak da dine gönderme yapar. Daha açık bir ifadeyle Mill, bu pasajda; hem sosyal yaptırıma hem de teolojik/dinsel yaptırıma dikkat çeker. Bununla birlikte o, bu yaptırım türlerini şöyle temellendirir:

Mill, insanın, kendisini türdeşleriyle ilişkilendirebilecek kadar akıllı bir varlık olduğunu ve dolayısıyla insanın, faydacı teorisinin öngördüğü üzere, genelin mutluluğu ile kendi mutluluğu arasındaki bağlantıyı kuracağını düşünür. Zira Mill'e göre tüm insanlar mutlu olmayı isterler, hatta kendi davranışları kusurlu olsa bile, başkalarının davranışlarının kendi mutluluklarını geliştirmesini arzu ve takdir ederler (Mill, 2017: 101-102). Buna göre genelin mutluluğunu bozacak her davranış, ahlaki anlamda yanlış iken bu mutluluğa hizmet eden davranışlar ise ahlaki olarak doğru olacaktır. Dolayısıyla (genelin mutluluğu ilkesini benimsemiş olan) toplum, tam da bu noktadan hareketle, genelin mutluluğuna zarar veren davranışlar üzerinde sosyal baskı oluşturacak; genelin mutluluğunu artıran davranışları da takdir edecektir.

Mill, teolojik/dinsel yaptırımın temellendirmesinde de yine genelin mutluluğu tezinden hareket eder. Zira Mill'e göre eğer ki insanlar; Tanrı'nın iyi olduğuna inanıyorlarsa, aynı şekilde genelin mutluluğuna olanak sağlayan şeyin de bu iyilik olduğuna veya iyinin ölçütünün Tanrı olduğunu düşünüyorlarsa, aynı şekilde genelin mutluluğunun da Tanrı tarafından istenen, onaylanan bir şey olduğuna inanmaları gerekir (Mill, 2017: 102). Başka bir deyişle burada genelin mutluluğuna zarar veren tüm davranışlar, artık Tanrı'nın iradesine karşı gelmek ve dolayısıyla O'nun vereceği ceza ile karşı karşıya olmak anlamına gelir, öte taraftan genelin mutluluğuna hizmet etmek de bir bakıma Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmek ve böylece O'nun lütfelerine hak kazanmak demektir. Diğer taraftan şunu da belirtmeliyiz ki Mill, dini yaptırımın esas işlevsel yönünü ödül ve ceza beklentisinde görmez; zira ona göre "Tanrı *inancın* fiili bir ödül veya ceza beklentisinden ayrı olarak, davranışlara etkisi sadece öznel dini *duygularla* ve bu duygularının sağlamlığıyla orantılıdır" (Mill, 2017: 105).

Dışsal yaptırım türü, esasında iki temel motivasyon unsuru üzerinde yükselir: Bu yaptırımların bir kısmı; başkalarının, davranışlarımızı onaylamadıklarında bize zarar verme, onayladıklarında ise bizi ödüllendirme gücüne dayanırken geriye kalan kısmı ise diğer insanlara olan sempati veya birliktelik duygumuza dayanır. İnsanlar, mutluluklarını artırdığımızda bizi ödüllendirmeye; onlara acı çektirdiğimizde ise bizi cezalandırmaya meylederler ve yine sempati duyduğumuz kişileri memnun etmek, bizi de mutlu eder (Miller, 2006: 162). Böylece dışsal yaptırım mekanizması, bir taraftan başkalarının (toplum veya Tanrı) cezalandırma ve ödüllendirme gücüne diğer taraftan da insanın sempati veya duygudaşlık kapasitesine dayanır.

Mill'in bunlardan başka göndermede bulunduğu başka bir dışsal yaptırım türü ise hukuk alanı ile ilgilidir; o, bu yaptırım türünden şöyle söz eder:

hukukun özü olan *cezai yaptırım [penal sanction]* fikri, sadece adaletsizlik kavramı içine girmekle kalmaz, her türlü yanlış kavramının içine girer. Bir şeye yanlış dediğimizde bunu yapan kişinin bir şekilde cezalandırılması gerektiğini kastederiz; yasayla olmazsa; diğer insanların gözünde; o da olmazsa kendi vicdanının melametiyle (Mill, 2017: 142).

Mill, bu ifadeleriyle hukuksal yaptırıma gönderme yapar (hatta son ifadeleriyle sosyal yaptırım ve vicdani yaptırıma da dikkat çeker); zira cezai veya hukuksal yaptırım, yanlış davranışta bulunan, yani genelin mutluluğuna zarar veren kişilerin karşı karşıya olduğu durumdur. Ancak buradan Mill'in, hukuk ve ahlakı birebir örtüştürdüğü anlamını çıkarmamak gerekir. Nitekim Mill, bu hususa dikkat çekerek "eğer adalet ile ahlak arasına (...) genel bir

sınır çizmezseniz, hiçbir sınır çizmemiş ve tüm ahlaki adaletle birleştirmiş olursunuz” (Mill, 2017: 146), der.

Mill’in doğrudan ele almadığı ancak onun ahlak teorisinden çıkarabileceğimiz dışsal yaptırım türleri arasında doğal yaptırımı da saymak mümkündür: Şöyle ki Mill’in faydacı ahlak teorisi temelde hedonist unsurları referans alır. Nitekim Mill’e göre “mutluluk acının yokluğu ve haz anlamına gelir, mutsuzluk ise hazzın yokluğu ve acıdır” (Mill, 2017: 61). Dolayısıyla mutluluk ölçütü temel olmak üzere ahlaki anlamdaki bir yanlış, mutluluğu azaltan veya ortadan kaldıran bir acı yaptırımı ile karşı karşıya olacaktır; aynı şekilde mutluluğu temin eden veya artıran bir ahlaki doğru da bir ödül olarak hazzı getirecektir. Bununla birlikte burada bir ayrımı belirtmek gerekir; haz ve acı kaynakları nicel olabileceği gibi nitel de olabilir, ancak doğal yaptırım bağlamında öncelikle nicel haz ve acı kaynakları akla gelir.

Her türden yaptırımın faydacı ahlak teorisinde başarıyla kullanılabileceğini düşünen Mill’e göre en nihayetinde;

ister Tanrı’dan ister diğer insanlardan gelsin ve isterse fiziksel isterse ahlaki olsun, tüm dışsal ödül ve cezaların yaptırım gücü, insan doğasının Tanrı’ya diğer insanlara karşılık beklemeden fedakârlıkla yapabildiği her şey, bir yaptırım olarak faydacı ahlaka itaate zorlamak için, bu ahlakla uyum içinde kullanılabilir (Mill, 2017: 102).

Mill’e göre ister toplumsal ve dini isterse kamusal ve ekonomik motivasyonlar olsun, bunların tümü bireyi, faydacı ahlak ilkesine güdülemek bakımından birbiriyle uyumludur. Ancak ne var ki filozofa göre bu argümanlar eksiktir; zira bunlar, en nihayetinde dışsal yaptırımlardır. Oysaki Mill için yaptırımlar hususundaki asıl önemli argümanı içsel yaptırımlar oluşturmaktadır. Mill’e göre içsel yaptırımların daha değerli olması, en azından bir yönüyle, onun otonom birey anlayışla ilgilidir; zira birey salt dışsal yaptırımların etkisiyle ahlaki eylemde bulunursa, bu yaptırımların bulunmadığı durumlarda, onu ahlaki eyleme yöneltecek olan neden/ler de ortadan kalkmış olur. Dışsal yaptırımlar, ne kadar zorlayıcı olursa olsunlar, içsel yaptırımlar kadar işlevsel ve kökten çözüm sunamazlar. Kaldı ki birey, sürekli dışsal zorlamalar ile hareket etmez ve etmemelidir; dolayısıyla içsel yaptırımlar, dışsal yaptırımlara göre, sürekli var olabilmeleri, devamlılıkları ve etki güçleri bakımından daha önemlidir (Öztürk, 2019: 30-32).

İçsel yaptırımlar, ödev standardımız ne olursa olsun, bir ve aynıdır; bu, ödevin ihlali ile gelen ve temelde vicdanın özü olan bir acı duygusudur (Mill, 2017: 102-103). Vicdani yaptırımın negatif kutbu olarak tanımlayabileceğimiz bu acı; (ki pozitif kutbu vicdan huzuru denilen içsel bir memnuniyet ve

mutluluk hâlidir) vicdan azabı denilen bir pişmanlık, huzursuzluk ve mutsuzluk hâlidir (Yaran, 2017: 168). Bununla birlikte Mill'e göre vicdani yaptırım;

bu karmaşık fenomen aslında duygudaşlık, aşk ve hatta korkudan; dini duyguların tüm biçimlerinden; çocukluk anılarımız ve tüm geçmiş yaşantımızdan; kendi özsaygımız ve başkalarından saygı duyma arzusu ve hatta nadiren kendini alçaltma, gibi iç içe geçen duygulardan türetilmiş ve genellikle bunların tümüyle kaplanmış saf vicdanın basit hakikati olarak var olur (Mill, 2017: 103).

Mill'in ifadesinde, bir içsel yaptırım türü olarak vicdanın pek çok farklı ögeden meydana geldiği açıktır. Diğer taraftan burada bireyin içsel/manevi yönünü oluşturan tüm bu öğelerin, ilk başta yine dış dünyada var olduğuna işaret edilmesi de dikkat çeken bir husustur; zira bu durum, vicdanın doğuştan gelmeyen, sonradan kazanılan bir şey olduğunu gösterir. Dahası bu husus, faydacılık ilkesinin temellendirilmesi bakımından da önemlidir; zira vicdanın eğitim yoluyla biçimlendirilebilir olduğuna, yani vicdanın mümkün olduğunca hassas bir ölçüm yaparak yanlış bir davranış anında söz konusu acı duygusunu hissedecek bir nitelik kazanmasının mümkün olduğuna işaret eder (Öztürk, 2019: 31).

Mill, vicdani, erken yaşlardan itibaren gelişmiş bir duygu kütlesi olarak görür, dolayısıyla ona göre vicdanın bağlayıcı gücü;

kendi doğru standardımızı ihlal etmek için parçalanması gereken bir duygu kütlesinin varlığından oluşur ve eğer buna rağmen bu standardı ihlal edersek, sonradan bu duygularla vicdan azabı olarak karşılaşılması gerekecektir. Vicdanın doğası ya da kökeni hakkında hangi teoriye sahip olursak olalım, özünde vicdan budur (Mill, 2017: 103).

Mill'e göre esasında tüm ahlakın nihai yaptırımı, işte bu vicdan duygusudur. Bununla birlikte bu yaptırımın, bu gibi duyguların yapılanmadığı bireyler üzerinde hiçbir bağlayıcı gücü yoktur; bu tür insanlar üzerinde ancak dışsal yaptırımların etkisinden söz edilebilir. Nitekim vicdani yaptırım, ancak vicdani duyguları layıkıyla gelişmiş olan bireyler üzerinde güçlü bir etki gösterebilir (Mill, 2017: 103-104). Buna göre ancak çocukluktan itibaren iyi örnekler ve sağlam bir eğitim ile desteklenmiş bir vicdanın, kuşatıcı ve güçlü bir ahlaki yaptırım unsuru olması beklenebilir. Eğitim yoluyla geliştirilen bir vicdan, bireyi yönlendirebilir, onu vicdan muhasebesine davet edebilir ve onun sonradan karşılaşacağı vicdani huzur ve acıya işaret ederek doğru ahlaki eylem için zorlayıcı bir güç olabilir. Başka bir deyişle tüm yaptırımlar, kendilerini etkili bir biçimde ortaya koyabilmek için, bazı ön şartlar içerir; vicdani yaptırımın etkili olabilmesi de verimli bir karakter eğitimi şartına bağlıdır, yoksa bebeklerin, erken çocukluk dönemindeki bireylerin ve en nihayetinde vicdan eğitimi almamış kimselerin zayıf düşmüş vicdanlarından işlevsel bir yaptırım beklememek gerekir (Yaran, 2017: 168-169). En nihayetinde Mill'e göre ahlak yetisi, hepimizin içinde mevcut bulunması anlamında, doğamızın bir parçası değil,

ancak konuşmak, akıl yürütmek, şehirler kurmak gibi doğal bir sonucudur; dolayısıyla bu yetinin, eğitim yoluyla yüksek derecede gelişimi sağlanabilir (Mill, 2017: 107). Bununla birlikte yaptırımlar meselesindeki bu husus, yani kurumsal düzen ve eğitim yoluyla vicdanın geliştirilebileceği iddiası, Mill'in, Bentham'dan ayrıldığı önemli bir nokta olarak da görünür (Öztürk, 2019: 31).

Mill vicdani yaptırım meselesini, transandantal ahlak teorilerinin iddiaları bakımından da ele alır. O, düzgün gelişmiş bir ahlaki doğada vicdanın yüksek olasılıkla göz ardı edilmeyeceğini belirtir, ancak ihlal edilemez olduğunu iddia etmez, hatta birçok insanın, vicdanının sesini kolayca susturduğunu veya bastırıldığını, söyler. Mill, buna rağmen bu durumu, faydacı ahlak teorisi açısından ayrıca bir eksiklik olarak görmez; zira temellendiği kaynak ne olursa olsun, tüm ahlak öğretilerinde bu ihlal yaşanabilir. Dolayısıyla vicdanın köklerinin dışarıda olması, yani sonradan kazanılan bir yeti olması, faydacı ahlak teorisi için, başka teorilere oranla, ayrıca bir eksiklik yaratmaz; öte taraftan vicdanın transandantal bir kökeni olduğunu savunan ahlak teorileri için ise bu durum, bir ayrıcalık değildir. Söz gelimi bir birey "Vicdanıma itaat etmeli miyim?" gibi bir soruya, bu soruyu kendine soracak kadar ahlaki yetkinliğe sahip değilse, ancak dışsal yaptırımların etkisiyle "evet" cevabı verebilir, yoksa herhangi bir transandantal ahlak teorisine inandığı için değil. Esasında Mill'e göre, vicdanın varlığına veya oluşumuna dair ontolojik görüşümüz ne olursa olsun, vicdan öznel işleyen bir mekanizmadır, yani burada bireyi zorlayan güç, yine onun kendi öznel duyguları olup, bu gücün bağlayıcılığı da bireyin duygularının sağlamlığı ile orantılıdır (Mill, 2017: 102, 104-106). Dolayısıyla vicdan, ister transandantal bir olgu olsun ister sonradan kazanılsın, her durumda, onun yaptırım gücü, herhangi bir dış kaynaktan gelebilecek ödül teşviki veya ceza baskısı dışında, bireyin yapılanmış duygu durumuna dayanır.

Mill'e göre ahlak duygularının veya daha özel olarak vicdani yaptırımın insan doğasında yerleşik bir temeli yoktur, ancak bu yaptırım türü, yine de genelin mutluluğunu tesis etmek için kullanılabilir; zira insan, türdeşleriyle birlikte yaşama arzusuna sahip bir varlıktır, toplumsal durum onun için öyle gerekli öyle alışılmıştır ki bazı olağandışı koşullar dışında hiç kimse kendini toplumun dışında düşünmez. Böylece insan, başkalarının menfaatini tamamen göz ardı ederek yaşayabileceği bir toplumu ön göremez, en azından güvenliği için zararlı suçlardan kaçınmak ve belli menfaatleri için de iş birliği yapmak zorundadır. Nitekim bu hususlar, başlangıçta birtakım zorunluluklardan kaynaklansa bile, insan zamanla kendi menfaatlerini başkalarının menfaatleriyle özdeşleştirecek ve onlarla doğal bir duygudaşlık kuracaktır; bu birleşme, eğitim ve dışsal yaptırımlarla da desteklendiğinde bir ağ ile örülmüş olacaktır. İşte bu birliktelik duygusunun adeta bir din gibi

öğretilmesi ve teşvik edilmesi, faydacı ahlakın nihai yaptırımının yeterliliği hakkında şüphe bırakmayacaktır. Öyle ki Mill'e göre daha fazla eğitim ve genel gelişim bu işe yönlendirildiğinde, sadece vicdani yaptırım değil, tüm ahlaki yaptırımlar daha güçlü olacaktır (Mill, 2017: 102, 107-112).

Buna göre Mill felsefesinde ahlaki standardın nihai yaptırımı, en nihayetinde insanın, kendisini toplumsal bir varlık olarak kavraması ve türdeşleriyle birlik içinde yaşama arzusuna dayanmaktadır. Bu durumda insanın toplumsal varoluş koşullarını destekleyen tüm dışsal yaptırımlar, bireylerin ahlaki karakter gelişimine oranla zorlayıcı bir güç oluşturacaktır. Ancak Mill'e göre toplumsal birliktelik ve genelin mutluluğu için esas olan, bir içsel yaptırım mekanizması olarak vicdani işlevsel kılmaktır; zira vicdan, bireyin dışsal yaptırımların ötesinde bağımsız bir ahlaki özne olarak hareket edebilmesi ve ahlaki bir standardın gereğini yerine getirebilmesi için, eğitim yoluyla biçimlendirilebilir olan en güçlü motivasyon unsurudur.

Sonuç

Mill ahlaki yaptırım problemini, daha çok faydacı ahlak teorisine yöneltilen eleştiriler çerçevesinde ele almıştır. Mill'e göre yaptırımlar meselesinde faydacı ahlak teorisine yöneltilen eleştiriler haksızdır; zira ahlaki yaptırım sorunu sadece faydacı ahlak teorisiyle ilgili değildir, ahlaki bir standart ilan eden tüm teoriler bu problemle aynı derecede karşı karşıyadır. Tüm ahlak teorileri için, o teorinin ilan ettiği ilkelere neden uyulması gerektiği veya bunlara uyulması noktasında bizi neyin motive edeceği gibi sorular makuldür ve her ahlak teorisinden, bu tür sorulara cevap vermesi beklenir. Dolayısıyla ahlaki yaptırım sorunu, faydacı teoriye özel bir sorun değildir; yaptırımlar hususunda yöneltilen eleştiriler, faydacı teorinin doğasından değil, bizzat ahlak pratiğinin kendisinden kaynaklanır. Bu durumda aynı eleştiriler tüm ahlak teorilerine yöneltilebilir ve bunlar, hâliyle faydacı ahlak teorisi bakımından, diğer ahlak teorilerinde olmayan bir sorun içermez. Buna göre genel olarak ahlak teorilerinde kullanılan tüm yaptırımlar, faydacı ahlak teorisinde de etkili bir biçimde kullanılabilir, yani faydacı ahlak teorisi, yaptırımlar bağlamında, diğer ahlak teorilerinden daha zayıf bir teori değildir.

Mill, bir ahlak teorisinde, yaptırımların varlığını makul karşılar ve yaptırımlara önemli bir rol verir, ancak yaptırım türlerinin ayrıntılı bir sınıflamasını vermez. Bununla birlikte onun bu husustaki ifadelerinden; toplumun, dinin, hukukun, doğanın veya vicdanın ahlaki motivasyon unsurları olarak ele alındığı kolaylıkla çıkarılabilmektedir.

Diğer taraftan bu yaptırım unsurları arasında, özellikle vicdani yaptırımın çok daha önemli bir yer tuttuğu görülür. Vicdani yaptırım, en nihayetinde bir içsel yaptırım türüdür; dolayısıyla dışsal yaptırımların bir bakıma mekanik bir ödül-ceza sistemi ile çalıştığı yerde, vicdani yaptırım, vicdan huzuru veya vicdan azabı olarak tecelli eden bir içsel muhasebeyi içerir, yani vicdani yaptırımın işleyiş süreci bireyde başlar ve yine bireyde biter, burada dışsal bir ödül-ceza beklentisi yoktur, ödül de ceza da bireyin kendi içindeki bir duygu durumundan ibarettir. Bu durumda vicdani yaptırımın, en azından kategorik olarak, diğer yaptırım türlerinden daha önemli bir yönü vardır; dışsal yaptırımlar, bir şekilde başka kaynaklara (toplum, Tanrı, devlet vb.) bağılyken vicdani yaptırım, bireyin kendisine bağılıdır, hâliyle diğer yaptırımların baskı veya ödül unsurlarının bireyi etkilemediği ortamlar mümkün olabilirken duyarlı bir vicdan her yerde bireyle beraberdir.

Bununla birlikte Mill felsefesinde vicdan duygusunun veya vicdani yaptırımın öne çıkarılması, bireyin özerk bir ahlaki özne olarak var olmasına da bir göndermedir; zira ahlaki yaşamın salt dışsal yaptırımların etkisiyle biçimlendirilmesi, istenen bir şey değildir, bu durum her şeyden önce sadece zorlayıcı bir güç altında hareket eden ve bu gücün bir biçimde var olmadığı ortamlarda nasıl hareket edeceği belli olmayan bireyler var eder.

Mill, vicdani insanın bir imkân yetisi olarak görür, yani vicdan duygusu, hazır bir duygu değildir, insan ancak düzgün bir eğitim ve gelişim sürecinden geçerse duyarlı bir vicdan sahibi olabilir. Aksi takdirde vicdanın sesini bastırmak, birçok insan için kolaydır; doğru ve yanlış ayırabilen ve böylece bireyi, ahlaki iyi olarak kabul edilebilecek davranışlara sevk edebilecek bir vicdanın, öncelikle ahlaki iyi ve kötünün bilgisine haiz olması gerekir. Buna göre Mill'in faydacı ahlak teorisi bakımından ahlak eğitiminin veya daha özelde duygu ve vicdan eğitiminin, vazgeçilemez bir unsur olduğu açıktır. Esasında Mill'e göre yapılması gereken gerek dışsal yaptırımları gerekse vicdani yaptırımı kullanarak insanları, genelin mutluluğu ilkesi etrafında örgütlemektir; zira Mill'in faydacılık tezine göre genelin mutluluğu aynı zamanda bireyin de mutluluğu demektir.

Mill, insanlığın ahlaki duygularının esasında vicdani duygular olduğunu düşünür; ona göre vicdan, geliştirilebilir bir yetidir ve dahası hem genelin hem de bireyin mutluluğunu güvence altına almak için geliştirilmelidir de. Tüm bu tez, temelde insanın toplumsal bir yaşam sürmek zorunda oluşuna dayanır. Nitekim Mill'e göre insan, en azından kendini güvende hissedebilmek için başkalarının menfaatini de tanımak, dahası bazen başkalarıyla işbirliği yapmak da zorundadır. Mill, başlangıçta zorunlu olan bu duygudaşlığın,

zamanla doğal bir duygudaşlığa dönüşeceğini düşünür; zira ona göre insan; bir imkân varlığıdır ve dolayısıyla eğitim yoluyla işlenebilir, böylece toplumsal varoluşa zarar vermeyen, bu var oluşun ilkelerini kavramış bir birey olarak topluma katılabilir. İşte bu süreçte tüm ahlaki yaptırımlardan yararlanılabilir. Nitekim insanın erken gelişim dönemlerinde ve bazı yetişkinler üzerinde daha çok dışsal yaptırımlar etkili olurken daha yetkin karakterler için gelişkin bir vicdanın yeterli olması beklenir.

En nihayetinde diyebiliriz ki her kural, etkili bir biçimde varlığını sürdürebilmek için en azından bir yaptırımla desteklenmeye ihtiyaç duyar. Ancak bu durum, yaptırımların kutsanması anlamına gelmemelidir, zira negatif anlamıyla yaptırım, birey tarafından hoş karşılanan bir şey değildir, dolayısıyla burada esas olan; toplumsal düzenin sağlıklı tesisi için mümkün olan en az yaptırıma başvurmak ve yaptırıma en az düzeyde gerek duyulacak bir toplumsal varoluşu teşvik etmektir. Başka bir deyişle yaptırımlar, özellikle dışsal yaptırımlar, bireyler için bir tahakküm aracına dönüştürülmemelidir; zira bu durumda, hem bireyin hem de genelin mutluluğu tezi çöker ve dolayısıyla ideal toplumsal varoluştan uzaklaşılır. Diğer taraftan herhangi bir dış kaynağın denetimine ihtiyaç duymayan, doğru ve yanlış mümkün olduğunca ayırabilen ve ahlaki iyiye yönelebilen duyarlı bir birey, daha istendik bir ahlaki özne olacaktır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Mutluluk ahlakı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Bentham, J. (1987). An introduction to the principles of morals and legislation. A. Ryan (Ed.), *John Stuart Mill and Jeremy Bentham: Utilitarianism and other essays* (s. 65-112) içinde. London: Penguin Books.
- Bıçak, A. (2017). Ahlâk ve dinin sınırları bağlamında müeyyide sorunu. Ö. Türker (Ed.), *Ahlâk ve müeyyide: Ahlâkın anlamı ve sınırları üzerine konuşmalar* (s. 77-114) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2014). *Etik-ahlak felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Duignan, B. (Ed.). (2011). *Thinkers and theories in ethics*. New York: Britannica Educational Publishing in association with Rosen Educational Services.
- Elmalı, O. (2004). Bazı tanrısız dinler örneklemesiyle etik yaptırım üzerine. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 181-191.
- Erdem, H. (2003). *Ahlâk Felsefesi* (2. bs.). Konya: Hü-Er Yayınları.
- Feldman, F. (2012). *Etik nedir?* (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gürbüz, A. (2012). *Hukuk felsefesi açısından yararçılık teorisinin eleştirisi* (Yen. ve gel. 2. bs.) İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- İmamoğlu, A. (2010). Vicdan kavramının psiko-sosyal tahlili. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 127-144.

- Mill, J. S. (2017). *Faydacılık* (S. Aktuyun, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Mill, J. S. (2014). Özgürlük üstüne ve seçme yazılar (A. Ertan, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Miller, D. E. (2006). Mill's theory of sanctions. H. R. West (Ed.), *The Blackwell guide to Mill's Utilitarianism* (s. 159-173) içinde. Oxford: Blackwell Publishing.
- Özturan, H. (2017). İdeal bir müeyyide teorisi nasıl olabilir?. Ö. Türker (Ed.), *Ahlâk ve müeyyide: Ahlâkın anlamı ve sınırları üzerine konuşmalar* (s. 135-156) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Öztürk, F. (2019). John Stuart Mill'de eğitim ve bireysel özgürlük (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2005). *Türkçe sözlük* (10. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tüzen, M. A. (2014). John Stuart Mill'de demokrasinin meşruiyeti. *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 40-53. <https://doi.org/10.18795/ma.85481>
- Urmson, J. O. (1968). The interpretation of the moral philosophy of J. S. Mill. M. D. Bayles (Ed.), *Contemporary utilitarianism* (s. 13-24) içinde. New York: Anchor Books.
- Ülken, H. Z. (2016). *Ahlak* (3. bs.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- West, H. R. (2004). *An introduction to Mill's utilitarian ethics*. New York: Cambridge University Press.
- Yaran, C. S. (2017). Ahlâkî müeyyide: Çoklu, güçlü, ilkeli. Ö. Türker (Ed.), *Ahlâk ve müeyyide: Ahlâkın anlamı ve sınırları üzerine konuşmalar* (s. 157-190) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.